

„A nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között” – Ukrán és magyar levéltári dokumentumok Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútjáról – I. rész ^[1]

1989. április 3-án Grósz Károly, az MSZMP főtitkára, a szűk körű kíséretéhez tartozó apparátscikkokkal félnapos látogatást tett Kárpátalján, az akkori szovjet hivatalos közigazgatási elnevezése szerint az Ukrán SZSZK Kárpátontúli területén. A körút során a magyar pártvezető Ungvárt, Munkácsot és Beregszászt érintette, területi és járási párt- és tanácsi szervek vezetőivel tárgyalt, az Ungvári Állami Egyetem magyar oktatói karával találkozott, megtekintette a munkácsi várat, illetve Beregszászon helyi magyar lakosokkal beszélgetett. Egy ukrán levéltári dokumentumot, Alekszandr Merkulovnak, az Ukrán Kommunista Párt Külkapcsolatok Osztálya vezetőjének a látogatásról készített részletes feljegyzését elsődleges megközelítési keretként használva a forrásközlemény első része arra keresi a választ, hogy mik voltak Grósz Károly lehetséges motivációi azzal, hogy Kárpátaljára látogatott, hogyan alakult a körút menetrendje, és hogyan tudta kamatoztatni a látogatás hasznát az otthoni belpolitikai küzdelmekben.

Bevezető

Talán nem ördögötől való dolog, ha egy forrásközlemény megírását egy levéltári dokumentum inspirálja, illetve az afelett érzett örömről, amikor rábukkanunk arra egy archívum mélyén. Jelen írás kiindulópontját az adta, hogy a 2018. szeptember 16–22. közötti kivezeti kutatóútam során az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága (UKP KB) egykori archívumának megőrzésére hivatott Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárában a kezem ügyébe került egy orosz nyelvű tájékoztató feljegyzés, amit Alekszandr Merkulov, az UKP KB Külkapcsolatok Osztályának vezetője állított össze a KB apparátusa számára Grósz Károly 1989. április 3-i félnapos kárpátaljai körútjáról.^[1] Az iratot még a levéltári kutatóteremben végigolvastam, s már akkor feltűnt, illetve elgondolkodtatott, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) főtitkára mivel indokolta meg azt, hogy Kárpátaljára akart látogatni. Ezt a kijelentését akár az egész dokumentum tételeimondatának is tekinthetjük, mivel leszűrhető belőle, hogy ő maga hogyan interpretálta a külhoni – az akkoriban leginkább elterjedt frazeológia szerint határon túli – magyarság egyre nagyobb társadalmi visszhangot kiváltó és a magyar politikai vezetést is lépéskényszerbe hozó komplex problémakörét, s milyen percepciói lehettek a szomszédos országokban élő magyarság helyzetének rendezése felől. Együttal ez a „röpke kiruccanás” a határon túli Grósz Károly saját reputációjának és politikai mozgásterének, a belső hatalmi küzdelmekben elfoglalt pillanatnyi pozíciójának vizsgálata szempontjából is tanulságokkal szolgálhat.

A későbbi kutatásaim során azt feltételeztem, hogy a „magyar térfélen” is keletkeznie kellett egy hasonló dokumentumnak, vagyis kellett lennie egy olyan belső tájékoztatónak vagy emlékeztetőnek, ami az MSZMP valamely kulcsfontosságú szerve, a Politikai Bizottság vagy a Külügyi Osztály, annak tagjai és apparátscikkjai számára összegezte volna a pártfőtitkár kárpátaljai útjának tapasztalatait. Sajnos azonban hosszúságos kutakodások után sem bukkantam rá ilyen forrásra. Természetesen nem kizárt, hogy ennek az ukrán dokumentumnak valahol még lappang a „magyar pandanja”, s ha majd előkerül, érdemes lesz összevetés céljából együttesen is megjelentetni őket. Mindazonáltal úgy vélem, hogy az MSZMP berkeihez köthető, feltételezett emlékeztető archívumi hiánya legalább annyira indokolja a mellékelt ukrán dokumentum közreadását, mint amennyire a meglepte indokolta volna. Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútjáról jelen állás szerint ez az ukrán pártirat az egyetlen olyan rendelkezésünkre álló primer forrás, amely in situ, és rögtön az események után,^[2] a belső információ szintetizálásának és szűk körben történő megosztásának igényével keletkezett forrásokra jellemző informativitással örökíti meg az utókor számára a látogatás egyes részleteit.

Grósz Károly lehetséges motivációi

Grósz Károly kárpátaljai körútjának előzményeihez az egyetlen kapaszkodónk a pártfőtitkár külpolitikai tanácsadója, Thürmer Gyula első kiadásban húsz évvel az események után megjelent visszaemlékezése. Eszerint Grósz az 1989. március 23–24-i Szovjetunióban tett hivatalos látogatása során arra kérte Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkárt, hogy nyújtson neki segítséget abban, hogy Kárpátaljára utazhasson.^[3] Thürmer végig jelen volt a két pártvezető március 24-i szűk körű tárgyalásán, az általa készített emlékeztető ugyanakkor nem tartalmaz semmilyen utalást arra vonatkozóan, hogy ennek során Kárpátalja és az ott élő magyarság problémái bármilyen formában szóba kerültek volna.^[4]

Joggal feltételezhetjük ugyanakkor, hogy erre mégiscsak kitértek, ugyanis a Szovjetunió nemzetiségi problémáiról Gorbacsov – az emlékeztető kontextusából ítélve – saját maga kezdeményezett eszmecserét: röviden tájékoztatta a vendégeit a nemzeti kérdés „korszerű szocialista megoldásának” újonnan kidolgozandó programjáról,^[5] amire Grósz minden bizonnyal készült és reflektált. Ezt támasztja alá az, hogy az MSZMP Külügyi Osztályának munkaanyagaiban megtalálható egy március 18-ra datált és Moszkvában készült, tehát feltehetőleg a – magyar–szovjet kapcsolatrendszerben irányadó – Moszkvai Magyar Nagykövetséghez köthető tárgyalási témavázlat, amely sorozetöklént arra volt hivatott, hogy a magyar delegációt orientálja a megbeszélések tárgykörében. Ennek egyik, Nemzetiségi viszonyok című alpontja az alábbi szalagcímeket tartalmazza: „Magyarországon jól érzékelik, hogy megkülönböztetett figyelmet kívánnak fordítani a területi autonómiával nem rendelkező népcsoportokra. A kárpátaljai magyarság bővülő lehetőségei: számos konkrét eredmény az utóbbi években, az együttműködések egyik legjobbjaként tartjuk számon. Tovább kívánunk haladni: értékelésünk szerint minden feltételt adott, például a kishatárforgalom tényleges beindítása.”^[6] Ezek a premisszák – különösen az az értelmezés, mely szerint Kárpátalja és a kárpátaljai magyarság helyzetének javulása új perspektívákat nyit a kétoldalú együttműködésben – visszaköszönnek az MSZMP központi orgánuma, a Népszabadság Grósz moszkvai útjához kapcsolódó helyszíni tudósításaiban is, a látogatást felvezető hírességfoglalóban,^[7] majd a magyar pártfőtitkár által a tárgyalásait követően tartott nemzetközi sajtótájékoztatóról beszámoló kolumbanban.^[8] Mindez nem mond ellen Thürmer azon állításának, miszerint Grósz a kárpátaljai útjának előkészületeit igyekezett végig titokban tartani a Politikai Bizottság tagjai előtt. A kárpátaljai magyarság ügye „belengte” a moszkvai tárgyalások légkörét, ám az a konkrét felvetés, hogy a magyar pártfőtitkár el is szeretne oda látogatni, már nem kapott publicitást, sem a párt szűkebb köreiből, sem a szélesebb nyilvánosság előtt. Grósz – és az ő intencióinak megfelelően Thürmer – ezt az elhatározást, illetve a Gorbacsoval erről folytatott egyeztetés tényét bizalmasan kezelte.

Az MSZMP KB Politikai Bizottságának március 28-i ülésén a „Különfélék” napirendi pont alatt, „Grósz Károly elvtárs szóbeli bejelentései” alpont egyik bekezdésében mindössze annyi szerepel, hogy a „Politikai Bizottság tudomásul veszi, hogy Grósz Károly elvtárs április 3-án részt vesz Záhony városavató ünnepségén”. A főtitkár tehát előzetesen nem tájékoztatta arról a PB tagjait, hogy a záhonyi városavató összeköti egy többállomásos kárpátaljai körúttal.^[9] Ezt követően a Politikai Bizottság április 5-én tartott legközelebbi ülést, ahol Grósz utólagosan bejelentette, hogy két nappal korábban Kárpátalján járt „a Szovjetunió Kommunista Pártjának meghívására”, amit a PB tudomásul vett. A főtitkár tehát nemes egyszerűséggel lezárta a kérdést azzal, hogy utólagosan bejelentette kárpátaljai útját, de annak tapasztalatait nem osztotta meg a PB tagjaival.^[10]

Páldi András kivezeti főkonzul, aki már a szovjet oldalon, Csapon csatlakozott a magyar delegációhoz, azt írta, hogy őt is teljesen váratlanul érte, amikor bejelentették Grósz kárpátaljai látogatását.^[11] Az őt előkészítéibe tehát őt sem vonták be. A pártfőtitkár kíséret Thürmer külön kiemeli, hogy Grósz még Záhonyban sem szólt arról, hogy Kárpátalja felé veszi az irányt. Amikor pedig a városavató ünnepség befejeztével felszálltak a különvonatra, a bizalmasain és a vonatkísérőn kívül senki nem sejtette, hogy a szerelvény nem Budapestre, hanem az ellenkező irányba, Csapra indul.

Thürmer a visszaemlékezésében rögzíti azt is, hogy Grósz mivel indokolta a kérését. Erről a magyar pártvezető kendőzetlenül beszélt: „Gróznak szüksége van hazai pozícióinak megerősítésére. [...] Grósz felveti Gorbacsovnak: fontos segítség lenne az otthoni belpolitikai küzdelemben, ha a nemzeti ünnep, a felszabadulás előestéjén Kárpátaljára látogathatna.”^[12] Grósz motivációjának értelmezésére és értékelésére egy megközelítési keret alkalmazása szinte önkéntelenül adódik, ez pedig a nemzetpolitikához^[13] kapcsolódó korábbi lépéseinek, cselekvéseinek, reflexeinek az ismertetése, amire a forrásközleményem terjedelmi korlátai miatt természetesen nem vállalkozhatom, ennek érzékeltetésére csak két mozzanat felvillantásával szeretnék szorítkozni.

Grósz biográfusa, Medgyesi Konstantin kiemeli, Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu román pártfőtitkár 1988. augusztus 28-i aradi találkozója a magyar fél számára teljes kudarcra végződött, s végső soron a tárgyalások helyszíne, „Arad”, a sikertelenség szinonimájává vált. A Grósz által a találkozó után Szegeden adott interjú mindenki számára nyilvánvalóvá tette, hogy a miniszterelnök-pártfőtitkár kudarcot vallott, s olyan közéleti és kommunikációs vereséget szenvedett, amely helyrehozhatatlan károkat okozott politikusi megítélésében. A közvélemény ettől a jelképes pillanattól kezdve már nem egy erőskezdő, dinamikus vezetőnek, hanem egy egyre inkább tehetetlen figurának látta őt, aki képtelen fellépni az ellenérdekeltektől politikai szereplőkkel szemben. Míg Grósz „Arad” és az interjú előtt rendre győzött, utána olyan lejtőre került, ahonnan nem volt visszaút, és sorra vesztette el a politikai csatákat, a belpolitikai mozgásterét beszűkült.^[14] A találkozóon elszenvedett csúfos vereséget mind az ellenzéki mozgalmak, mind az MSZMP vette szemben álló népi szárnya igyekezett kihasználni és a saját javára fordítani. Az aradi tárgyalások kudarcára vezethető vissza az is, hogy ezt követően felgyorsult az MSZMP népi szárnya és a Magyar Demokrata Fórum (MDF) közötti közeledési folyamat, intenzívebbé váltak a kapcsolataik, amit az is plasztikus szemléltetett, hogy az aradi fiaskó után éppen Pozsgay Imre kezdeményezésére jött létre egy közvetlen találkozó az MDF vezetőivel.^[15] A forrásközleményem szűkebb témája szempontjából Medgyesi Konstantin egyik megállapítása megkerülhetetlen: Grósz az aradi tárgyalásokon nagyrészt Gorbacsov elvárásainak akart megfelelni, ezért vállalt be presztízsromboló gesztusokat.^[16] Ha Grósz fejével próbálunk gondolkodni, akkor feltételezhetjük, hogy ez esetben talán ő is, kölcsönösségi alapon, joggal várta el Gorbacsovtól gesztusokat. Az a kérdés, hogy félhivatalos jelleggel Kárpátaljára látogathasson, egy teljesen „ártatlan” kérdés volt, amit Gorbacsov nehezen utasíthatott volna vissza, főleg úgy, hogy az közvetve Grósz belpolitikai pozíciójának erősítését szolgálta.

„Arad” és „Kárpátalja” között történt még valami, ami eklatánsan kifejezi, hogy a sokak által egyébként is csak ide-oda csapongónak, egyik végletből a másikba esőnek, s különösebb politikai arcél nélkülinek jellemzett pártfőtitkár meglehetősen idegenül mozgott a magyar közvélemény szemében egyre inkább a politikai prioritások közé sorolt nemzetpolitikában, s nem tudott mit kezdeni az elszakított nemzetrészek sorskérdéseivel. 1989. február 15-én a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának meghívására munkalátogatást tett Prágában, ahol Miloš Jakeš pártfőtitkárrel is tárgyalt. A találkozó utáni sajtótájékoztatón „köszönetet mondott azért a nemzetiségi politikáért, amelyet Csehszlovákiában folytatnak”.^[17] Február 23-án az MDF Ideiglenes Elnöksége egy állásfoglalást adott ki, amelyben tiltakoztak Grósz prágai nyilatkozata ellen, és hangsúlyozták, hogy az azt megelőző hónapokban több beadvány született a szlovákiai magyarság részéről, amelyek a nemzetiségi jogok kiszélesítését és törvényes garanciáit, a magyar nyelvű intézmények számának növelését kérik országuk vezető testületeitől. Ezek a törekvések az MDF vezetősége szerint egyértelműen arra mutatnak, hogy nem kielégítő a csehszlovákiai magyarság helyzete. Leszögezték azt is, hogy a gondok elkenődése, a valóságos helyzet megszüpítése csak félreértéseket szülhet.^[18]

A prágai nyilatkozat hazai narratívája még szélesebbre nyitotta Grósz Aradon nyílt és azóta be nem hegedt sebét, a magyar közvélemény úgy vélhette, hogy a pártfőtitkár nem tanult az aradi hibájából. Talán nem állok messze a valóságtól, ha azt feltételezem, hogy Grósz a kárpátaljai útjával egy olyan terepen – nevezetesen a nemzetpolitikában – akart sikert felmutatni, amelyen kudarcot kudarokra halmozott, s amely döntő mértékben hozzájárult ahhoz, hogy defenzívába szoruljon a belső pozícióharcokban. Minden bizonnyal úgy kalkulált, hogy ezzel ismét magához ragadhatja a kezdeményezést. Nem sokkal a prágai fiaskója, és az azáltal keltett hullámok után adta hírül a magyar sajtó, hogy február 26-án Ungváron megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ). Ez a korábbi évtizedek szovjet valóságához, a társadalmi élet túlbürokratizáltságához, az egypárturalmi viszonyokhoz, illetve a kulturális élet dogmatikus irányításához szokott kárpátaljai magyarság kilátásai szempontjából paradigmaváltást jelentett, hiszen a magyar értelmiségiek alulról szerveződve, a teljes közösség átfogásának igényével hoztak létre egy autonóm társadalmi szervezetet. Ez egyfajta aduásként, szinte önmagától felkínálta Grósz számára a kárpátaljai látogatás lehetőségét.

A körút menetrendje és programja

A kárpátaljai körút még a határ innenső oldalán, egy Magyarországon szervezett ünnepi eseménnyel, Záhony városá avatásával és azzal együtt a „Magyarország felszabadulása” (április 4.) alkalmából tartott megyei pártbizottsági megemlékezéssel kezdődött. Az MSZMP Szabolcs-Szatmár megyei orgánumának tudósítása szerint a főtitkár 9.30-kor érkezett a magyar–szovjet határon fekvő vasúti csomópontra, s még arra is maradt ideje, hogy egy rövid sétát tegyen a településen. Az ünnepség fő szónokaként ezután beszédet mondott a MÁV mozdonyjavító csarnokában.^[19]

Grósz Károly beszédet mond a záhonyi városavató ünnepségen. Záhony, 1989. április 3.

Forrás: Fortepan 190810. sz. Adományozó: Szalay Zoltán.

Ezután kíséretével különvonatra szállt, mellyel a szovjet oldalon fekvő Csap irányába indult el. A csapi vasútállomás peronján a Kárpátaljai terület párt- és tanácsi vezetésének prominensei fogadták, köztük a két legfontosabb vezető, Henrih Bandrowszkij, az UKP Kárpátontúli Bizottságának első titkára és Mihajlo Maljovnik, a Kárpátontúli Területi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke.^[20] A Csap–Ungvár–Munkács–Beregszász útvonalat, a vasútvonalak kárpátaljai hálózata miatt képtelenség lett volna egy délután alatt bejárni, főleg úgy, hogy Grósz programját telezsúfolták különféle protokolláris találkozók, ezért innen gépkocsival folytatták útjukat.^[21] Az első hivatalos megbeszélésre Ungváron, a területi (megyei) pártbizottság székházában került sor. A Kárpáti Igaz Szó április 4-i összefoglalója erről csak meglehetősen lakonikus formában és az ilyenkor szokásos szocialista frazeológiával tudósított: Grósz és Bandrowszkij kölcsönösen tájékoztatták egymást a magyarországi politikai és gazdasági helyzetről, a Kárpátontúli területen zajló átépítés és demokratizálódás menetéről, a határokon átnyúló testvérmegyei kapcsolatokról, méltatták azok jelentőségét.^[22] A publikált ukrán levéltári dokumentumból ítélve minden bizonnyal ez volt az az informális egyeztetés, amikor a magyar pártfőtitkár „felfedte” a vendéglátói előtt, hogy mi is a szándéka a látogatásával: „Miatán megérkezett a megyébe, egy nem hivatalos beszélgetés során Grósz Károly elvtárs elmondta, hogy látogatásának legfőbb célja az, hogy megmutassa, a nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között.”^[23] Páldi András már idézett memoárjában is utal erre a mozzanatra: „[Grósz] kijelentette, hogy ami itt történt, az követendő példa és folytatása mindkét ország népeinek érdeke.”^[24] A magyar pártvezető programjának következő állomása az Ungvári Állami Egyetem volt, amelynek bejáratánál ukrán népviseletbe öltözött lányok várták és kaláccsal kínálták.

Grósz Károly fogadása Ungváron az Állami Egyetem előtt. Ungvár, 1989. április 3.

Forrás: MTI FOTO – 905334.

Az egyetemen rövid eszmecsere folytatólag az intézmény vezetőivel, többek között Volodimir Szlivka rektorral. Ellátogatott a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékre és a Hungarológiai Központba, ezek szakmai tevékenységéről Petro Lizanec tanszékvezető professzor és az intézet vezetője adott részletes tájékoztatást.[25] Megtekintette még az egyetem „internacionalista Barátság Termét” is, ahol egy beszélgetést szerveztek számára a magyar tanszék oktatóival és a Szovjet–Magyar Baráti Társaság helyi tagozatának aktivistáival. A Kelet-Magyarország című napilap helyszíni tudósítására azért is érdemes e helyütt felhívni a figyelmet, mert abból kiderül, hogy valójában ez utóbbi program pont szolgált keretétül annak, hogy Grósz megismerkedjen a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) prominenseivel. Igaz, az ezen az „értelmiségi találkozózon” részt vett kárpátaljai magyar értelmiségiek közül a lap kizárólag Balla Lászlót, a Kárpáti Igaz Szó nyugalmazott főszerkesztőjét említette meg név szerint.[26] Az egyetemi látogatás után a program a területi pártbizottság oktatási központjában folytatódott, ahol Grósz több száz fős tömeg előtt mondott nagyívű beszédet. A rendelkezésünkre álló forrásokból arra lehet következtetni, hogy erre a nagygyűlésre a területi pártalapszervezetek tagjait és a különféle termelőegységek (üzemek, kolhozok stb.) párt iránt lojális dolgozóit hívták meg. Ebben a beszédben hangzott el az az ominózus mondat, amellyel a magyar pártvezető üdvözölte a KMKSZ megalakulását. Páldi András megítélése szerint a beszéd szerepet játszott abban, hogy a magyar szervezet bejegyeztetésének a helyi tanácsai szervek részéről szándékosan gáncsolt folyamata további újabb impulzust kapjon,[27] egyrészt inspirálóan hatott a szervezőbizottság tevékenységére, másrészt azt nyilván az illetékes helyi szervek is magyar kormányzat pártfogásáról tanúszkodó deklarációként értelmezheték.[28]

Grósz Károly 1989. április 3-i ungvári beszédének szövege

[4]

[5]

[Tovább a galéria oldalára](#) [6]

Kárpáti Igaz Szó, 1989. április 5. 1–2. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár MHD 1.059

A beszéddel kapcsolatban még egy érdekes mozzanatot jegyzett fel Páldi, aki az elnökségi pulpituson foglalt helyet, így éppen szemben ült az általa ezer főre becsült hallgatósággal. A tömegben az arcokat pásztázva kizárólag ukrán származású apparatcsikokat ismert fel, többek között a Nagyszőlősi járás első titkárát és a Rahói járás másodtitkárát, ezért meglepődött azon, hogy magyarokat egyáltalán nem hívtak meg erre az eseményre. Páldi a meghívottak erősen megrostált köréből azt a következtetést vont le, hogy a helyi hatalom fél Magyarországot és a kárpátaljai magyarok közeledésétől, illetve annak tovagyrűző hatásaitól, ezért nem riad vissza ilyen ravasz eszközök alkalmazásától sem.[29] Az ungvári nagygyűlés után Grósz és kísérete Munkácsra tett kitérőt a vár meglátogatása miatt, majd Beregszászra utazott.

Grósz Károly kíséretével a munkácsi várban.

Munkács, 1989. április 3. Grósz Károly jobbján Páldi András kijevi főkonzul, mellette balra Valerij Muszatov, az SZKP KB Nemzetközi Osztályának helyettes vezetője. A kép bal szélén, kissé Páldi és Grósz előtt Henrih Bandrovskij, kissé Muszatov mögött Thürmer Gyula, a kép jobb szélén, nagyjából Muszatov és Thürmer között pedig Kimmel Emil látható.

Forrás: MTI FOTO – 905335.

A magyar többségű Beregszászi járás székhelyén is került egy hivatalos megbeszélésre a járás vezetőivel, így Veress Gáborral, az UKP Beregszászi Járási Bizottsága első titkárával és Ivan Ivancsóval, a járási tanács végrehajtó bizottságának elnökével. Mind a körút sikere, mind annak otthoni interpretációja és esetleges politikai haszna, mind pedig Grósz személyes reputációja szempontjából minden bizonnyal a beregszászi látogatás jelentette a félnapos program csúcspontját. A városban ugyanis spontán módon hatalmas tömeg verődött össze, hogy találkozhasson a magyar pártfőtitkárral, akinek így két ízben – a járási pártbizottságban szervezett megbeszélés előtt és után – is alkalmat nyílt arra, hogy az emberekkel kezet fogjon s beszédbbe elegyedjen velük. Az erről készített fényképfelvételek bejárták a hazai és a kárpátaljai magyar sajtót.

Tudósítás Grósz Károly beregszászi programjáról

[8]

[9]

[Tovább a galéria oldalára](#) [10]

Vörös Zászló, 1989. április 6. 1–2.
Forrás: Arcanum Digitális Tudománytár

Páldi szerint a látogatás részletei Kárpátalján azért sem kerülhettek nyilvánosságra, mert a helyi tömegtájékoztatásai eszközök, a rádió és a sajtóorgánumok arról semmit nem közöltek előzetesen. A helyi pártbizottság nem akarta, hogy Grósz érkezésekor sok magyar legyen jelen. Később bevallották neki, azért titkolóztak, mert tartottak a magyarok tüntetésétől, s a szovjetellenes megnyilvánulásoktól. [30] A Vörös Zászló április 6-i részletes beszámolója ugyanakkor ezt némiképpen árnyalja, ebből ugyanis kiderül, hogy április 3-án reggel bemondták a rádióban, hogy Grósz Károly aznap Beregszászba érkezik, s ennek is köszönhető volt, hogy már a kora délutáni órákra több száz fős tömeg verődött össze a járási pártbizottság székháza előtt. [31]

Grósz Károly interjúja kárpátaljai újtjáról

Grósz Károly elvtárs, az MSZMP főtítkára Kárpátontúli területen tett látogatásának eredményeiről

Grósz Károly elvtárs[42] 1989. április 3-án, a nap második felében tett látogatást a Kárpátontúli területen. A M[ihail] Sz[ergejevics] Gorbacsov elvtárral[43] való legutóbbi találkozásuk során ő maga kérte, hogy ellátogathasson a területre, és meghívták.[44]

Miután megérkezett a megyébe, egy nem hivatalos beszélgetés során Grósz Károly elvtárs elmondta, hogy látogatásának legfőbb célja az, hogy megmutassa, a nemzeti kérdés sikeresen megoldható a szocializmus keretei között.

Megbeszélést folytatott a területi pártbizottságban és a Beregszászi járási pártbizottságban, találkozott a terület dolgozóival, ezen a találkozón beszédet is mondott. Az Ungvári Állami Egyetemen ellátogatott a Magyar Filológiai Tanszékre, a Hungarológiai Intézetbe, magyar nemzetiségű értelmiségiekkel találkozott. Munkáson megtekintette a Várat, a XIV–XVII. századi építészeti emléket, amely számos magyar történelmi esemény színhelye volt.

A vendég mindenhol meleg fogadtatásban részesült. Beregszászon, ahol alapvetően magyarok élnek, nagyszámú helyi lakos üdvözölte őt a központi utcában, a járási pártbizottság épületével szemben. Itt alkalma nyílt beszélgetni a dolgozókkal.

A beszédében és a beszélgetései során Grósz Károly elvtárs nagyra értékelte a peresztrojkát és a Szovjetuniót, kijelentette, hogy „az MSZMP és az SZKP,[45] Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatait semmilyen probléma nem terheli. Megvannak a feltételek arra, hogy megőrizzük és fejlesszük a korrekt baráti kapcsolatokat, a szövetséget és az együttműködést.” Elmondta, hogy hatékonyabbá kellene tenni a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti együttműködés rendszerét, s jobban ki kellene használni a gazdaságban és a határmenti kapcsolatokban lévő tartalékokat.

Mindamellet Grósz Károly elvtárs a legnagyobb jelentőséget a nemzeti kérdésnek tulajdonította. Aláhúzza: „Fontos számunkra az itt élő 170 ezer magyar sorsa.[46]

Elvi politikánk alapján kijelentjük: nekünk is tennünk kell azért, hogy a Magyar Népköztársaság határain kívül élő magyarok »visszanyerjék« a nemzeti vonásaikat és érvényesíthessék az érdekeiket. Meg kell jegyezni, hogy Grósz Károly elvtárs jól értesült volt a magyar nemzeti kisebbség helyzetével kapcsolatban. A terület dolgozóival való találkozásán elmondott beszédében, amellyel érezhetően inkább Magyarországnak és más országoknak üzent, amelyekben jelentős számban élnek magyarok, részletesen megvilágította a kárpátaljai magyarok helyzetét, amit igen jóra értékelt. Figyelmet érdemel az is, hogy Grósz Károly elvtárs többször aláhúzza, hogy negatívan viszonyul a nacionalizmus és a nemzeti kizárólagosság minden formájához. Arra szólította fel a magyarokat, hogy tanúsítsanak tiszteletet más nemzetek érdekei és értékei iránt, beszédében kijelentette, hogy „a Magyar Népköztársaságnak nincsenek területi követeléseit egyetlen szomszéd állammal szemben sem.” A G. I. Bandrovskijjal[47] folytatott megbeszélésén, amelyen más nem vett részt, amellyel szállt síkra, hogy ellenőrzés alatt kell tartani a helyzetet, nem szabad teret engedni olyan embereknek, akik nemzetiségek közötti konfliktusokat provokálhatnak.

Magyarország belpolitikai és gazdasági helyzetéről beszéve Grósz Károly elvtárs megjegyezte, hogy az ország fejlődésében most „fontos fordulóponthoz érkezünk”. Nem bocsátkozott részletekbe, de elmondta, hogy a változások negatív jelenségeket is szültek, nagy nehézségek vannak, a párt tudja, mit akar, de nem mindig tudja, hogyan érje el a kívánt eredményt.

[Winkler][48] Gy[ula] elvtárs, az MSZMP Külügyi Osztályának munkatársa, aki a főtítkár kíséerte, arról beszélt, hogy a párt nehéz helyzetben van és csökkent a tekintélye a társadalomban. Már körülbelül százezer ember lépett ki a pártból, és minden bizonnyal még kétszáz ezren ki fognak lépni. Marad 600 ezer, akik közül csak 400 ezret lehet megbízható kommunistának tekinteni.

B. I. Sztukalin, a Szovjetunió magyarországi nagykövete,[49] aki ugyancsak a vendéget kísérte, megerősítette ezeket az adatokat. Vannak olyan emberek a vezetésen belül, akiknek a tevékenysége szakadáshoz vezethet. Most az MSZMP még többséget szerezhetne a parlamenti választások során. De a választások valószínűleg a jövő év végén lesznek. Emellett a gazdasági válság mélyül. 1985-höz viszonyítva a külső adósságállomány 10 milliárd dollárral nőtt, és most 16 milliárd dollár fölé emelkedett (a Magyar Népköztársaság lakossága mindössze 10,6 millió fő). A néhány évvel ezelőt elfogadott stabilizációs program nem hozott eredményt. Most sincs reális program. Az árak emelkednek. Egyébként a Magyar Népköztársaság polgárai elkezdtek Kárpátaljára járni, ahol olcsó kolbászt, rizst, lisztet, gyermekcipőt stb. vesznek.

Erősödik a Nyugat befolyása. Ezt elősegítik a tömegtájékoztatási eszközök is, amelyek ellenőrzés alatt kellene tartani. A múlt évben 20 millió külföldi látogatott el Magyarországra, s körülbelül 5 millió magyar, vagyis gyakorlatilag a teljes felnőtt lakosság megfordult külföldön. Ezeknek a kapcsolatoknak a legnagyobb része a nyugati országok állampolgáraival alakul ki.

A kommunisták sok esetben dezorientáltak. A múlt év decemberében Grósz Károly elvtárs fellépett az ellen, hogy többpártrendszer építsenek ki az országban, de ez év januárjában már ennek az ellenkezőjét mondta. Láthatólag ez jelentős mértékben a kívülről jövő nyomás eredménye, a félelem attól, hogy az országot fizetésképtelenné nyilvánítják, ez pedig káoszhoz vezet a gazdaságban (hiszen az szorosan függ a Nyugattól) és az életszínvonal drasztikus visszaeséséhez. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága tagjának, Pozsgay elvtársnak[50] a vezetésével kampány folyik annak érdekében, hogy értékeljék át 1956 eseményeit.

Grósz Károly elvtárs arról beszélt, hogy most sok minden forog kockán. Az MSZMP egyértelműen kijelenti: „Magyarország jövője a szocializmus, ahhoz pedig a stabilitáson és a politikai és gazdasági reform dinamikus folytatásán keresztül vezet az út... A párt képes arra, hogy a társadalmi átalakulás élén járjon.”

Az SZKP Központi Bizottságában tudnak Grósz Károly elvtárs látogatásáról a Kárpátontúli területen, mivel az őt kísérő személyek között volt V. L. Muszatov elvtárs, [51] az SZKP KB Nemzetközi Osztályának helyettes vezetője.

Az Ukrán Kommunista Párt KB Külkapcsolatok Osztálya figyelembe fogja venni a munkája során a feljegyzésben foglaltakat.

Tájékoztató véggett közlöm.[52]

UKP KB Külkapcsolatok Osztályának vezetője
1989. április 5.

A. Merkulo
(A. Merkulo)[53]

A dokumentum jelzete: Ukrajna, Центральний державний архів громадських об'єднань України (Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltára, Kijev), фонд 1, опис 32, справа 2664, аркуш 50–53. – Orosz nyelvű gépeelt eredeti. Saját fordítás.

[1] Lásd a mellékletet. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Irina Matyjasnak és Natalia Homenkónak, amiért a terepen való eligazodásban és az adminisztratív teendők elvégzésében nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak számomra.

[2] Az ún. „retrospektív források” (memoárkötetek, rövidebb visszaemlékezések, életútinterjúk, oral history) „sebezhetősége” elsősorban abban jelentkezik, hogy mivel évekkel, netán évtizedekkel az események után keletkeznek, óhatatlanul ki vannak téve az emlékezet kopásának, a személyes emóciók, a személyes narratíva, netán a részrehajlás, egyáltalán a szubjektivitás veszélyének, amely a valóban átélt eseményeket és egyes történelmi aktorok szerepét utólagosan torzíthatja.

[3] THÜRMER GYULA: *Az elsikkasztott ország*. Budapest, 2010 (Második kiadás), 149–150. A Munkáspárt elnöke memoárkötetének ez a részlete hasonló szövegezéssel megjelent még: Grósz Károly titkos útja Kárpátaljára. *A Szabadság*, 2009/13. 10–11.

[4] *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991*. Szerkesztette: BARÁTH MAGDOLNA – RAINER M. JÁNOS. Budapest, 2000, 178–187.

[5] Gorbacsov közölte magyar vendégeivel, hogy a „nemzetiségi kérdés változatlanul élesen jelentkezik”. Uo. 184.

[6] HU-MNL-OL-M-KS-288-32-b-78. (714. doboz) Tárgyalási jegyzet Grósz Károly részére a Mihail Gorbacsovval folytatandó megbeszéléshez. Moszkva, 1989. március 18.

[7] DUNAI PÉTER – ZALAI ISTVÁN: Moszkvába érkezett az MSZMP főtítkára. Ma: Grósz–Gorbacsov találkozó. *Népszabadság*, 1989. március 24. 1. és 3. Ugyanakkor Thürmer a látogatás előestéjén a Népszabadságnak adott interjújában sem beszélt erről. ZALAI ISTVÁN: Korrekt viszony, szövetség, együttműködés. Thürmer Gyula nyilatkozata. *Népszabadság*, 1989. március 23. 1. és 3.

[8] DUNAI PÉTER – ZALAI ISTVÁN: Kölcsönös szándék a politikai együttműködés bővítésére. Grósz Károly és Mihail Gorbacsov négyórás eszmecsereje a Kremlben. – Disztribúció a vendég tiszteletére. – Az MSZMP főtítkáranak nemzetközi sajtóértekezlete. *Népszabadság*, 1989. március 25. 1. és 3.

[9] HU-MNL-OL-M-KS-288-5-10600. Az MSZMP KB PB ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1989. március 28.

[10] HU-MNL-OL-M-KS-288-5-10610. Az MSZMP KB PB ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1989. április 5. A PB-ülés jegyzőkönyvéhez csatolt munkaanyagok között sincs semmiféle emlékeztető vagy feljegyzés, ami feltárta volna a PB tagjai előtt az út részleteit és tanulságait.

[11] PÁLDI ANDRÁS: *Egyre távolabb Moszkvától. Egy diplomata kivei emlékei 1986–1992*. Budapest, 1996, 326–327.

[12] THÜRMER: i. m. 149–150.

[13] A „nemzetpolitika” mint fogalom kialakulása és használata alapvetően az 1990-ben megalakult Antall-kormány időszakához köthető. A nemzetpolitika a magyar állam külhoni magyarokkal kapcsolatos politikája, a fogalomrendszerének kulcseleme a nemzetépítés, és az annak szolgálatába állított társadalom- és intézményépítés. A nemzetpolitika célja a külhoni magyarok szülőföldön való maradásának, boldogulásának és gyarapodásának elősegítése. RÁKÓCZI KRISZTIÁN – VÁLENT VIKTÓRIA – VARGA PÉTER: *Nemzetpolitika*. Budapest, 2017, 7. A szocializmus időszakában nyílt kapcsolat az anyaország és a külhoni magyar közösségek között nem lehetett, az 1970-es és 1980-as években legfeljebb személyes kapcsolatok jöttek létre, intézményes kapcsolattartás egyáltalán nem létezett. A Kádár-rendszerben a magyar politikai vezetés azt hangoztatta, hogy a nemzeti kisebbségek kérdése minden szocialista ország belügye. Uo. 13. Nyilván a nemzetpolitika ennyire cizellált értelmezése nem adáptálható még Grósz Károly pártfőtítkárságának idejére sem, illetve semmi nyoma annak, hogy ő maga valaha használta volna ezt a fogalmat. Ennek ellenére 1988–1989-ben a külhoni magyarság kérdésének a magyar társadalmi közhangulat alakulására gyakorolt hatása és annak az MSZMP-én belüli egyre erőteljesebb artikulálása a népi-nemzet szárny aktivizálódásának köszönhetően, illetve a már ekkoriban is kitapinthatóan egyre hangsúlyosabbá váló kormányzati felelősségvállalás miatt használni fogom.

[14] MEDGYESI KONSTANTIN: Tizenhét perc, ami megtörtént Grósz Károly karrierjét. *Betekintő*, 2019. 3. sz. 5–6.

[15] Uo. 21–22.

[16] Uo. 23.

[17] Grósz Károly tárgyalásai Prágában. *Népszava*, 1989. február 16. 1–2. Az idézet a 2. oldalon.

- [18] *A rendszerváltás mérföldkövei. Források.* Szerkesztette: HÁZI BALÁZS – JUHÁSZ-PINTÉR PÁL – MARSCHAL ADRIENN. Budapest, 2022, 191.
- [19] Megyei felszabadulási megemlékezés keretében várossá avatták Záhonyt. *Kelet-Magyarország*, 1989. április 5. 1.
- [20] SZABÓ BÉLA: Grósz Károly területünkön. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. április 4. 1. A lap másnap megjelent tudósítása alapján olyan benyomásunk keletkezik, mintha annak szerzője nem is vett volna részt a kulcsfontosságú megbeszéléseken, vagy igazán bennfentes részleteket nem akart elárulni azokról, mégis érdemes sorvezetőnek használni, mert kronologikus rendben megadja Grósz ungvári programjának legfontosabb állomásait.
- [21] A Vörös Zászló április 6-i beszámolója kiemeli, hogy Grósz és kísérete gépkocsival érkezett Beregszászba. CSANÁDI GYÖRGY: Grósz Károly, az MSZMP Központi Bizottságának főtitkára városunkba látogatott. *Vörös Zászló*, 1989. április 6. 1.
- [22] SZABÓ: i. m.
- [23] Lásd a mellékletet. A Kárpáti Igaz Szó április 4-i számának címodalán megjelent fotó tanúsága szerint a területi pártbizottságban tartott megbeszélésen – a fotósokkal és a tudósítókkal együtt – több mint harminc ember vett részt.
- [24] PÁLDI: i. m. 327.
- [25] Az Ungvári Állami Egyetem rektorának 1988. január 14-i utasítása értelmében Petro Lizanyec professzor vezetésével megalakult a Hungarológiai Központ Szervező Csoportja, amelynek az volt a feladata, hogy kidolgozza és egyeztesse a magyar kormányzattal a központ működési szabályzatát és a működéséhez szükséges tudományos, módszertani kérdéseket. A Szovjet Hungarológiai Központ később, a Szovjetunió Oktatásügyi Állami Bizottságának 1988. szeptember 22-i rendelete értelmében nyílt meg az Ungvári Állami Egyetemen. Lásd: LIZANYEC, PETRO: Hungarológiai Központ a Szovjetunióban. *Kárpáti Igaz Szó*, 1989. február 8. 4.
- [26] Grósz Károlyral Kárpátalján. *Kelet-Magyarország*, 1989. április 5. 3. (6. sz. illusztráció). Balla László (1927–2010) költő, író, műfordító, lapszerkesztő. 1947-től a Kárpáti Igaz Szó olvasószerkesztője, az 1965. június 1-jén első ízben a Zakarasztká Pravidától részben eltérő tartalommal, majd 1967. március 8-tól önálló magyar kiadású napilapként megjelenő Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője 1987. augusztus 13-ig, ebben a minőségében a kárpátaljai magyar szellemi élet egyik legbefolyásosabb, a hatalom iránt is lojális prominense. Életére részletesen lásd: BALLA LÁSZLÓ: *Szegény ember vízzel főz. Életem: a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések 1947–1987.* Ungvár, 2002.
- [27] Lásd a közlemény II. részét.
- [28] Grósz beszédének teljes szövege jelenlegi ismereteim szerint kizárólag a Kárpáti Igaz Szó 1989. április 5-i számában jelent meg, ez a lapszám ugyanakkor Magyarországon csak az Országos Széchényi Könyvtár múzeumi példánysorozatában férhető hozzá, ezért azt alább teljes terjedelemben közlöm. (3. sz. illusztráció)
- [29] PÁLDI: i. m. 327–328.
- [30] Uo. 326–327.
- [31] CSANÁDI: i. m.
- [32] Gyuricska (Gyuricsku) Kálmán (1944) közigazdász, az MSZMP funkcionáriusa. 1985. március 11-től 1988. december 3-ig az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának titkára, majd 1988. december 3-tól 1989. október 7-ig első titkára. E helyütt érdemes megjegyezni, hogy az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságának (SZSZMB) április 12-i – a kárpátaljai körút időpontja utáni első – ülésén Gyuricska is tájékoztatást adott különböző kérdésekben. Mindössze annyit említett, hogy április 3-án a megye vendége volt Grósz Károly, arról, hogy személyesen kísérte el a főtitkárt Kárpátaljára, egy szót sem ejtett, noha az utókor történése szempontjából nézve igencsak érdekfeszítő lenne megtudni, hogy ő milyen benyomásokat szerzett az útjuk során. HU-MNL-SZSZBML-XXXV-31. (130. doboz). Az MSZMP SZSZMB ülésének jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1989. április 12.
- [33] KOPKA JÁNOS: A pártfőtitkár válaszai a Kelet-Magyarországnak. Szabolcs-Szatmár jövőjéről, a lakosság, a párttagság közérzetéről, a felelősségvállalásról és kárpátaljai találkozásairól. *Kelet-Magyarország*, 1989. április 5. 3.
- [34] HU-MNL-OL-M-KS-288-32-b-78. (714. doboz). Kimmel Emil kimutatása Grósz Károly március 23–24-i moszkvai sajtókíséretéről. Budapest, 1989. március 21.
- [35] Szomszédaink érték szándékainkat. Grósz Károly Záhonyban és Kárpátalján. *Népszabadság*, 1989. április 5. 3.
- [36] THÜRMER: i. m. 149.
- [37] A Magyar Hírek a Magyarok Világszövetségének 1955 óta, kéthetente megjelenő magazinja volt. 1989-ben a főszerkesztője és felelős kiadója Halász György volt.
- [38] HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-1989-IV-145-8-6686. (1989/113. doboz). Balázs Ádám levele Páldi Andrásnak. Budapest, 1989. június 16.
- [39] HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-1989-IV-145-8-001951. (1989/86. doboz). Páldi András jelentése Várkonyi Péter külügyminiszternek. Kijev, 1989. április 7.
- [40] THÜRMER: i. m. 150.
- [41] A feljegyzés első oldalának alján a Központi Bizottság érkezett pecsétje látható: „400/12. bejövő szám 3 oldalon. 1989. április 5. Visszaküldendő az Ukrán Kommunista Párt KB Általános Osztálya II. Szektorának.”
- [42] Grósz Károly (1930–1996) politikus, az MSZMP funkcionáriusa. 1987. június 25-től 1988. november 24-ig a Magyar Népköztársaság (MNK) Minisztertanácsának elnöke, 1988. május 22-től 1989. október 7-ig az MSZMP főtitkára.
- [43] Mihail Szergejevics Gorbacsov (1931–2022) szovjet politikus, állami vezető. 1985. március 11-től 1991. augusztus 24-ig a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, egyúttal 1989. május 25-től 1990. március 15-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöke, 1990. március 15-től 1991. december 25-ig a Szovjetunió elnöke.
- [44] Erre lásd a bevezetőt.
- [45] Vagyis: a Szovjet Kommunista Párt.
- [46] Az 1989. évi népszámlálás adatai szerint az USZSZK Kárpátontúli területén élő a magyar nemzetiségű lakosság lélekszáma 155 711 fő volt. A Szovjetunió magyar származású népessége viszont összesen 171 420 főre rúgott. Forrás: a Demoscope Weekly című orosz nyelvű népességtudományi szakfolyóirat, amelynek internetes adatbázisában – a népszámlálás hivatalos összesített nemzetiségi adatsorainak az Orosz Állami Gazdasági Levéltárban őrzött eredeti címpéldányai alapján – köztársaságokra és az OSZSZSZK esetében régiókra lebontva megtalálhatók a pontos nemzetiségi statisztikák. A forrás webcíme: www.demoscope.ru [18]. Az adott népszámlálási év linkjére kattintva lehet keresni az egyes szubjektumok adataira.
- [47] Henrich (Genrih) Joszifovics Bandrovicszkij (1929–2008) ukrán származású politikus, az UKP funkcionáriusa. A Kirovográdi terület Szvirnyevo nevű településén született, 1953-tól 1980-ig Lvovban (Lviv) élt, 1964-től 1980-ig az UKP Lvovi Városi Pártbizottságának első titkára. 1980. december 2-től 1990. február 8-ig az UKP Kárpátontúli Területi Bizottságának első titkára.
- [48] Az orosz nyelvű eredetiben a Виплер vezetéknevű szerepel, aminek latin betűs átírása Winkler, Winkler és Winchler is lehet. Ez nyilván téves. Grósz Károly kíséretje Thürmer Gyula (1953) volt, aki ekkor (1988. május 22-től) Grósz Károly külpolitikai tanácsadójaként fungált. Thürmer később részt vett az MSZMP újjászervezésében, amely Munkáspárt néven alakult újjá. A párt alakuló kongresszusán, 1989. december 17-én, a párt elnökévé választották.
- [49] Borisz Ivanovics Sztukalin (1923–2004) az SZKP funkcionáriusa, diplomata. 1982. december 6-tól 1985. július 5-ig az SZKP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, majd 1985. július 19-től 1990. június 8-ig a Szovjetunió budapesti nagykövete.
- [50] Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, egyetemi tanár. 1976. július 22-től 1982. június 25-ig az MNK oktatásügyi minisztere, 1982. június 25-től 1988. július 4-ig a Hazafias Népfőnt Országos Tanácsának főtitkára. A Grósz Károlyt pártfőtitkárként választó 1988. május 20–22-i országos pártértekezleten bekerült az MSZMP Politikai Bizottságába, majd 1988. június 29. és 1990. május 23. között Grósz Károly és Németh Miklós kormányának államminisztereként feladata a nemzetiségekkel összefüggő kormányzati munka koordinálása, a tudománypolitika állami feladatainak összehangolása, a külföldre irányuló tájékoztatással foglalkozó szervek munkájának irányítása volt.
- [51] Valerij Leonyidovics Muszatov (1941) diplomata, történész. 1984–1989-ben az SZKP KB Szocialista Országok Osztályának referense, 1989–1991-ben az SZKP KB Nemzetközi Osztályának helyettes vezetője. 2000. április 21-től 2006. január 17-ig az Oroszországi Föderáció rendkívüli és meghatalmazott nagykövete Magyarországon.
- [52] A tájékoztató feljegyzéshez különálló papírcetlin csatolták Vlagyimir Scserbickijnek, az UKP KB első titkárának szelvényzetét: „A 400/12. sz. dokumentumhoz. Lássák az Ukrán Kommunista Párt KB Politikai Irodájának tagjai, tagjelöltje és osztályvezetői, Ny. M. Golusko, V. M. Gajevoj, V. K. Vrublevszkij és V. A. Perelom elvtársak. V. Scserbickij 1989. április 5.”
- [53] Merkulov, Anatolij Vsevolodovics (1934) ukrán származású szovjet politikus, az UKP funkcionáriusa, agrónomus. 1972–1976-ban az UKP KB Pártvezetési Osztályának első helyettese, 1986–1990-ben az UKP KB tagja, egyúttal az UKP KB Külkapcsolatok Osztályának vezetője.
- Cimkék:**
Grósz Károly; magyarországi rendszerváltás; a Magyar Népköztársaság és a határon túli magyarok kapcsolatrendszere; kárpátaljai magyarság; peresztrojka; a Szovjetunió nemzetiségpolitikája [19]
- Kiadás:** 23. évfolyam (2023) 2. szám
- Forrás webcím:** <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldható-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari>
- Hivatkozások**
- [1] <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldható-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari>
- [2] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/1_sz_0.jpg
- [3] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/2_sz_0.jpg
- [4] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/grosz-karoly-1989-aprilis-3-i-ungvari-beszedenek-szovege/3szpage-0001.jpg>
- [5] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/grosz-karoly-1989-aprilis-3-i-ungvari-beszedenek-szovege/3szpage-0002.jpg>
- [6] <https://www.archivnet.hu/grosz-karoly-1989-aprilis-3-i-ungvari-beszedenek-szovege>
- [7] https://www.archivnet.hu/sites/default/files/u364/4_sz_2.jpg
- [8] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/tudositas-grosz-karoly-beregszaszi-programjarol/5szpage-0001.jpg>
- [9] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/tudositas-grosz-karoly-beregszaszi-programjarol/5szpage-0002.jpg>
- [10] <https://www.archivnet.hu/tudositas-grosz-karoly-beregszaszi-programjarol>
- [11] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/grosz-karoly-interjuja-karpataljai-utjarol/6szpage-0001.jpg>
- [12] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/grosz-karoly-interjuja-karpataljai-utjarol/6szpage-0002.jpg>
- [13] <https://www.archivnet.hu/grosz-karoly-interjuja-karpataljai-utjarol>
- [14] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/aleksandr-merkulov-tajekoztatoja-az-ukp-kb-szamara-grosz-karoly-karpataljai-latogatasarol/7sz2-page-001.jpg>
- [15] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/aleksandr-merkulov-tajekoztatoja-az-ukp-kb-szamara-grosz-karoly-karpataljai-latogatasarol/7sz3-page-001.jpg>

[16] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/galeriafotok/alekszandr-merkulov-tajekoztatoja-az-ukp-kb-szamara-grosz-karoly-karpataljai-latogatasrol/7sz1-page-001.jpg>

[17] <https://www.archivnet.hu/alekszandr-merkulov-tajekoztatoja-az-ukp-kb-szamara-grosz-karoly-karpataljai-latogatasrol>

[18] <http://www.demoscope.ru>

[19] <https://www.archivnet.hu/cimkek/grosz-karoly-magyarorszag-renszerzallas-a-magyar-nepkoztarsasag-es-a-hataron-tuli-magyarok>